

Ach synku, synku - Skřipácké muziky na Jihlavsku nezanikly, dokládá folklorista Míla Brtník

[2010-02-20] Autor: Milena Štráfeldová

Po měsíci vás znovu zveme k poslechu našeho folklorního cyklu Ach, synku. V dnešním díle vám představíme unikátní lidové muzikanty - skřipkaře z Jihlavska. Hezký poslech přeje Milena Štráfeldová

Podle odborných encyklopedií by skřipkaři, dyndáci, nitkaři a hudlti vlastně už neměli existovat. První zprávy o lidových skřipkařích pocházejí z počátku 19. století. Hra na skřipky se prý provozovala v 70 převážně německých a 5 českých vesnicích jihlavského ostrova. Ještě v r. 1940 bylo pět kapel aktivních, známá byla například Havrdova kapela z Velkého Beranova. Během 2. světové války hra na skřipky zcela zanikla. Vzhledem k odsunu Němců nebyla již nikdy obnovena, píše encyklopedie. Naštěstí se to nestalo.

Míla Brtník, foto: autorka

Skřipkařskou muziku dodnes hraje soubor Vysočan z Jihlavy, který už víc jak půlstoletí vede folklorista Míla Brtník. O skřipkařích mi vyprávěl ve svém jihlavském bytě plném nahrávek a knih o lidové kultuře:

"To byli zvláštní muzikanti, kteří hráli na nástroje, které si sami vyráběli. Většinou to byli koláři. U nás je vyráběli Češi, ale i Němci. Dělali je z jednoho kusu javorového dřeva, prostě celé skřipky jsou z jednoho kusu. To se vydlabe a vrchní deska je smrková."

Dají se tedy popsat jako hodně primitivní housle?

"Ano, dá se to tak popsat. Některé mají i trošku jiné ladění, nemají čisté ladění jako housle. Třeba velké housle mají jenom tři struny a basa se ladí úplně jinak. Jsou to možná následníci fidulí, ale není to úplně dokázané. Skřipky u nás začaly začátkem 19. století."

A kde všude tady v okolí Jihlavy skřipkaři působili?

"Jen v okruhu Jihlavska, byli taky v Lukách u Jihlavy, v Malém a Velkém Beranově. Tam hlavně, to bylo sídlo českých skřipkařů. Němci se zase drželi v obcích, jako je Stonařov, na druhou stranu směrem ke Znojmu. České muziky byly myslím tři. Známa pak byla muzika Havrdova, ta pocházela z Velkého Beranova. A pak nějaká muzika, kterou vedli pan Zámek se svým bráchou, a ti byli z Kozlova."

Srovnání houslí a skřipek

To byly rody skřipkařů? Dědilo se to?

"No, asi jo."

A v těch muzikách hráli jenom skřipkaři, nebo to byl orchestr složený i z jiných nástrojů?

"Ne, tam hráli jenom skřipkaři. Někteří hrávali třeba i v dechovkách, když ale hráli na skřipky, tak jenom skřipky. To byla muzika čistě pro ně. Říká se, že hráli ve čtyřech, já jsem se ale někde dočetl, že hráli i v šesti, podle toho, kolik jich kde bylo. Ten základ ale bylo kvarteto."

Hráli jenom lidovou muziku, nebo si třeba upravovali nějaké skladby z klasiky?

"Ne, ne, ti hráli zásadně lidové písničky, nebo měli třeba lendlery. Na Beranovsku to byly lendlery, ve třičtvrtěním taktu. Já to hraju trošku rychleji než oni, oni to hráli pomaleji. Bylo to ale tím, že prostě měli tlusté prsty. To byli lidi, kteří dělali cestáře a všechno možné, takže oni tu techniku nestačili tak hrát."

Když říkáte, že hráli lidovou muziku, lendlery, hráli tedy při

nějakých zábavách?

Skřípkařská kapela na svatbě

"Ano, ta beranovská muzika byla žádaná po celém kraji. Dokonce i Němci si zvali českou muziku. Češi znali jejich melodie taky. A německá muzika se nedala poslouchat. Ti byli falešní, to bylo hrozné."

Byla to jenom instrumentální muzika, nebo při tom taky někdo zpíval?

"Samozřejmě. Tam byl třeba takový styl, že zazpívali a muzika zahrála, znovu zazpívali a muzika to zase opakovala. Nebo se dělala kola. To bylo zajímavé. Napřed začali tanečníci. Udělali kruh, začali chodit dokola a zpívat a po nich to vždycky zahrála muzika. A oni na to takovým zvláštním způsobem cupali. To byl takový speciální dupavý krok."

Dokdy tu ti skřípkaři působili? Je tu ještě někdo dodneška?

"Pokud vím, tak skřípáckou muziku obnovili v Telči, Podjavořičan. My, pokud je potřeba, tak ji děláme a už to zaučujeme i v našem mladém souboru Pramínek. Tam ti muzikanti už začínají taky hrát. Půjčují si samozřejmě naše skřípky, protože ty nejsou."

Kdo je dnes ještě umí udělat?

"Tak houslaři by je uměli udělat."

A dělá je někdo?

"Ne. A potom, to už není ono. To musí být udělané na koleně, jak to dělávali."

A co tedy bude? Jaká bude budoucnost, když nebudou skřípky? Neučí se je někdo dělat?

"Pokud vím, tak teď jsme třeba viděli nějakou moderní skupinu a ti se tam objevili se skřípkami. Někde to okopírovali."

Bylo tedy nějaké období, kdy skřípky víceméně zanikly? Je teď jakási renesance této muziky, nebo se hraje na skřípky od 19. století v podstatě pořád?

"Ne, to pak začalo zanikat. Trošku to drželi Němci, Češi pak kolem r. 1939 přestali hrát úplně. Za okupace a po ní to Češi taky trošku ignorovali."

Považovali to za německou muziku?

"To se nedá říct. Němci měli úplně jiné melodie než Češi. Češi měli ohromný repertoár. Prostě každý hrál to svoje. I ten český

styl byl trošku jinačí. Tam šlo o takovou polyfonní hru."

Vraťme se ale ještě jednou k encyklopedii. U skřípek, dynd, prkýnek, třísek a fidlovaček, jak je nazývá, je ještě jeden naprostý unikát: jako u jediného lidového nástroje je totiž znám jejich autor. O jejich podobu se zasloužil německý stolař Bernesch, který kolem r. 1813 přesídlil z Horní Lužice do Mirošova na Jihlavsku. Tvar skřípek upravil podle lužicko-srbských wulkých huslí a kwasnych huslíček. Berneschovy skřípky měly silnější, vydatnější hlas a během dvou desetiletí na Jihlavsku zcela vytlačily původní nástroje. Do 21. st. se tak nedochovaly jediné původní skřípky, poslední byly pryč zničeny v r. 1943.

Jak jste se vy sám dostal k téhle muzice?

"Úplně jednoduše. Já jsem po vojně začal dělat folklor, měl jsem pěvecký sbor, kde jsme dělali lidové písničky. Pak jsem objevil, že tady máme celou řadu horáckých písniček, i když jsem ze začátku sehnal jen čtyři. Začal jsem se po tom pít a začal jsem písničky sbírat. A najednou jsem dostal pozvání do Velkého Beranova, jestli bych si tam nešel zahrát. Já jsem nevěděl, co to je, tak jsem šel. Přijel jsem k panu Havrdovi a najednou se tam objevili další tři muzikanti. Přitáhli basu a já na to koukal jak na zjevení, protože to bylo něco úplně jiného. Takové silné struny, všechno ze střev. Ve struníku to mělo takový kovový šroub a ten se utahoval, aby to navíc tak jemně drnčelo. Říkalo se, že ta basa má elektriku. Ta je tím právě typická, když nemá elektriku, tak to není skřípácká basa. To musí mít to drnění. Tak mne tam tehdy pozvali, jestli bych si nezahrál, a vrazili mi ty skřípky. Ty mají menzuru trošku jinou, musíte si zvykat. Ty krky jsou většinou kratší."

Jakým smyčcem se hraje?

"Na to je zase speciální smyčec. Ty smyčce byly trošku prohnuté. Ze žabky šel nahoru přes horní prut takový drát, tam byl zaražený takový plíšek se zoubky. To se natáhlo a chytlo za ty zoubky."

Mají tři struny?

"Jak které. Normální, malé skřipky mají čtyři, tam je běžné ladění jako u houslí. Kdežto velké skřipky mají jenom tři struny. Tam se odpouští struna E. Ovšem ty hospodské sály, kde hrávali, měly hlučné sály, tak aby na to ti tři nebo čtyři muzikanti stačili, ladili si housle o půl tónu výš. To jsem zaslechl. Já jsem to sice zkoušel, ale žádná struna to nevydržela. Všechno to ruplo. Oni si totiž ty struny dělali sami. Dělali si je z ovčích střivek, takže si mohli udělat takovou sílu, jaká jim vyhovovala. Tak to šlo."

Jaké nejstarší nástroje se tu dochovaly? Ví se to?

"Kolem roku 1890, možná ještě dřív."

A hraje se na ně dodnes?

"Kdo by na ně hrál? Jenom my."

To právě myslím, jestli na ně hrajete...

"My na ně hrajeme, ale používáme je jenom jako takový mustřtyk. Byli jsme pozvaní i do Německa, do Mnichova, kde jsme hráli i pro rozhlas."

Jsou ty skřipácké kapely dosud i v Německu?

"Vím o jedné, a sice v tzv. Heidenheimu, tam je hodně odsunutých Němců z Jihlavy. A jejich mladí to už dělají taky."

Čili oni si tu muziku odtud odnesli a nezapomněli...

"I ty skřipky si odnesli. Dokonce se s některými z nich i znám a vyměňovali jsme si materiály."

Byl tady někdy třeba nějaký festival skřipácké muziky?

"Ne."

A kde jste ji třeba hráli vy?

Jan Brtník, foto: autorka

"Tak porůznu. Na různých vystoupeních, kde jsme hráli s Vysočanem. Nebo jsme byli třeba v Polsku, v Zakopaném na festivalu. Tam jsme hráli taky. Tehdy byla soutěž tvořivosti mládeže a my jsme měli jenom skřipáckou muziku, neměli jsme žádné další muzikanty. Tak jsme hráli na skřipky, hráli jsme k tomu beranovské sousedské a polky a dostali jsme se až do ústředního kola do Brna. Tam v porotě byl nějaký profesor brněnské konzervatoře a ten seděl a pořád takhle kroutil hlavou. Pak přišel k nám a říká: já žasnu, jak vy dokážete na ty pasti hrát tak čistě! - On tomu říkal pastičky na myši!"

Vy jste v 50. letech tady sbíral muziku, objížděl jste je. Jak to tenkrát vlastně probíhalo?

"Já jsem sbíral hlavně písničky. To bylo jednoduché. Přišlo se do vesnice, šla jste na národní výbor, řekla jste, aby svolali lidi na večer do hospody, že budeme sbírat písničky. Tak jsme to dělali třeba na Dačicku, na Telčsku. Do hospody přitáhlo takových padesát lidí, od dětí až po babičky. Nejvíce jsme měli zájem o ty babičky, jenomže ony nám zpívaly kostelní věci a všechno možné. Bylo třeba to vytrít, co se nám hodí a co tam nepatří. Co jsou třeba kramařské písničky, těch taky měly haldy. Tehdy na Telčsku se zapsalo přes osmdesát písniček."

A vy jste je jenom zapisovali, nebo jste je měli možnost i nahrát?

"My jsme si je nahrávali, jenomže bohužel to byl magnetofon z rozhlasu. To byla strašně velikánská kiska, takový vyšší kufr." Vy jste říkal, že měl šedesát kilo..."

"No, to bylo těžké jak hrom!"

Vy jste ho sám uměl ovládat, nebo jste měl technika?

"Ne, na tom nic nebylo. To jsme svedli. My jsme nepotřebovali žádnou extra nahrávku, jen aby tam byla ta melodie. To se pak přepisovalo."

Čili vám šlo jen o to, abyste měli ten záznam kvůli přepisu. Vy jste to neuchovávali?

"Ne, to se nedalo, protože my jsme neměli pásky. To bylo

všechno půjčené."

Na co se to nahrávalo?

"To byly dráty. Normální ocelový drát a ten byl na cívkách, jak je běžná magnetofonová páska. A na ten se to točilo."

Existuje nějaká analogie třeba na Slovensku nebo v Polsku?

Jsou někde podobné muziky?

"Mají něco podobného, já vám teď ale neřeknu přesně, jaký to má název. V Polsku je určitě mají taky. Skřipky tam mají trošku jiný tvar, nejsou tak hranaté jako naše, ale v praxi je to něco podobného. Mám krásnou vzpomínku na ten Mnichov, kde jsme hráli. Byli jsme dokonce pozvaní na nějakou zábavu, kterou pořádali Němci, a my jsme na velký sál hráli na ty skřipky."

Uhráli jste to?

"Uhráli jsme to, horší ale bylo, že basákovi praskla jedna struna, tak jsme hráli skoro bez basy. A byla tam dokonce habsburská princezna. Ta si sedla jediné k nám, pila pivo jak holandr, a my jsme přijeli potom do Jihlavy a říkali jsme našim děvčatům, že se s nimi už nebavíme. My hrajeme jenom s princeznou!"

A kde si tady teď třeba zahrajete?

"Nedávno jsme třeba byli v Brně, kde byla cena FOSKAR. Já jsem ji taky dostal, právě za ty skřipky."

Nebud'te zbytečně skromný, to je velká cena!

"Ale no jo, tak jistě že je. Já si toho cením, ale..."

Ještě mi řekněte něco k historii vašeho souboru?

"To bylo ve třiapadesátém roce a asi za rok na to jsem se dostal na takové školení, které vedla profesorka Jelínková. Známa etnografka, která vlastně postavila celé Horácko na nohy. Celé je vydupala ze země. A ta vedla to taneční školení a já jsem tam byl delegovaný. A mně se to strašně zalíbilo, tak jsem začal stavět taneční soubor, furt jsme ale neměli muziku. Mezitím jsem začal hrát s těmi skřipáky a napadlo mne, že bychom je do toho mohli zapojit. Oni byli pro, tak jsme hráli s touhle muzikou. Tím jsme vlastně začali dělat folklor i na pódiu a podobně."

Vy máte dnes i nějaký mladý soubor?

"To je můj syn. Teď vede tři soubory. Má Pramínek, tam jsou tak od osmnácti let. Jsou velmi šikovní a na vysoké úrovni. Pak vede ještě Šípek, to jsou mladší děcka, už se ale taky začínají učit na skřipky. Oni mívají vždycky jednou za rok soustředění, někde čtrnáct dní na táboře tancují, nacvičují programy a tak dále. A já tam většinou tak na tři dny jezdím a děláme tam společně skřipky. Trošku je do toho zaučuji."

A líbí se jim to?

"Jo, a rádi to dělají. Nejhorší je, že si musíme nástroje vzájemně půjčovat, protože nejsou."

A oslovili jste nějakého houslaře, jestli by vám je neudělal?

"Já to nechci. Ale jeden člen souboru už si je bude dělat sám."

Už to má ofotografované, zdokumentované. Už sehnal javor a už ho suší. Uvidíme..."

Pan Brtník si při povídání o skřipkách vzpomněl i na pár "veselých příhod z natáčení".

"Když se pan Havrda oženil, tak ta jeho paní byla hrozně čistotná. A to víte, skřipky! Měl je pověšené na zdi, to se nelakovalo, to bylo surové dřevo. A když se dělalo s tou kalafunou..., tak to bylo černé, špinavé. A když měli někde hrát, víte, jak to čistili? Ulomil si sklo do takového obloučku a tím sklem celou tu desku sedřel, že byla běloučká. A zase měl čisté housličky. Nemohl to škrábat do nekonečna, protože by za chvíli bylo po nich. A paní Havrdová je viděla na zdi, a tak když pan Havrda nebyl doma, popadla skřipky, vrazila je do necek a vydrbala je. A bylo po nich. Když toho potom pan Havrda nechal, už nechtěl hrát, tak mi ty nástroje dal. - Vezmi si to, ať mi to tu nepřekáží! A hraj na to! - Jenomže pak pan Havrda zemřel a mladý pan Havrda přišel, že chce nástroje zpátky. Písemně jsem to neměl, tak co se dalo dělat? Nástroje jsem mu vrátil. A první, co bylo, že je popadl, odvezl do Brna a prodal je BROLNu. Pak se dělala nějaká přehlídka ve Strážnici a já jsem měl tenkrát takový nápad, abychom konfrontovali skřipácké muziky, které existují. Chtěl jsem, aby tam hrála ta naše, pak že pozveme muziku z Telče. Tehdy tam ještě skřipky dělal profesor Mátl. No a Brolňáci. A Brolňáci nepřijeli."

"My jsme měli basu půjčenou z muzea, skřipáckou basu. Ta ale byla tak dodělaná, že se s tím nedalo nic dělat. A já jsem se dozvěděl, že tady v jedné vesnici u Jihlavy má někdo na půdě starou basu. Tak jsme nelenili, sedli jsme na motorku a šup tam! Přijeli jsme za tím chlapíkem a říkám: vy máte nějakou basu na půdě, že jo? - Ale jo, to je taková stará, to já rozštípu a zatopíme s tím. - Říkám: počkejte, doneste to ukázat! - Tak on ji za chvíli donesl a to byla skřipácká basa. Se vším všudy, s dřevěnými kolíky. Já jsem koukal, a říkám: ježíšmarjá, tohle chcete rozštípat? Co za to chcete? - A tehdy byly v módě odznaky. Za odznak jste dostala všechno! - Řekl mi, když mi dáte odznaky, tak tu basu můžete mít! - Já jsem dělal v propagaci v Modetě, tak pro mne ty odznaky nebyly problém. Já jsem mu druhý den vezl osmdesát odznaků, ohromnou sbírku. Byl nadšený: vemte si to a honem s tím běžte! - Tak jsme to popadli, naložili jsme to na motorku a jelo se do Jihlavy. Tady jsme dali basu dohromady, do pořádku. Dalo to sice hodně práce, protože se to muselo znovu sklížit. To není lepené, ono je to zdrátované. Oni ty kousky zdrátovali, pak to trošku přilepili..."

Hraje se na ni ve stoje, nebo se u ní sedí?

"Většinou u ní sedí, basu má položenou na klíně a ty struny se štípou palcem. Smyčcem se hraje jako pilkou. Jako když to chce přeříznout. A vestoje to je to samé. To má pověšené na

rameni a hraje. To je ale dost nešikovné a oni tak neradi hrají."

Na skřipáckou basu už několik let hraje i vnuk pana Brtníka Jan:

"Já hraju basu, hraju i normální basu, takže jsem vzal i skřipáckou basu. Hraje se na ni zvláštně, protože technika hraní je úplně jiná. Ale má autentický zvuk a je to něco úplně jiného, takže - zajímavý zážitek."

Bylo těžké na ni hrát?

"Ani snad ne..."

Máte ji položenou na klíně, nebo ji máte zavěšenou?

"Je položená na klíně, ale řemen ji hlídá za krkem, aby nespadla z kolenou."

Kolik váží?

"Kolik váží? Dvanáct kilo..."

To si dáte za ten večer!

"Když u toho může člověk sedět... To je lepší oproti normálnímu kontrabasu, u toho člověk stojí."

V kolika letech jste vůbec začal hrát na kontrabas?

"Ve čtrnácti, patnácti."

A teď ještě pár slov k té kapele, ve které hrajete...

"Momentálně nehraji vůbec nikde, protože teď jsem byl skoro dva roky v zahraničí. A teď se rozhlížím a koukám, kde budu hrát. Ale k lidové muzice se určitě vrátím."

A budou to zase skřipáci?

"Skřipáci... Byl bych rád, kdyby se nám to povedlo. Zkoušíme trochu s mladšími a uvidíme, jak to půjde nebo nepůjde."

Zdá se, že skřipáci hned tak nezaniknou. Alespoň na Vysočině. Náš dnešní pořad z cyklu Ach synku, synku ale končí. Ze studia Radia Praha se loučí Milena Štráfeldová. Na slyšenou zase za měsíc.